

УДК 1(091)

Л. Г. Павлишин
*доктор філософських наук, доцент,
 доцент кафедри філософії та економічної теорії
 Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*

ФЕНОМЕН ЖИТТЯ: НЕКЛАСИЧНИЙ СПОСІБ РОЗУМІННЯ І ТЛУМАЧЕННЯ

У неklasичній традиції життя людини розглядається не лише як постійна переповненість смислами і проблемами, а й як вічна метафізична драма. Сюжет її надто трагічний, оскільки того, хто народився, завжди чекає смерть. На думку В. Винниченка, люди вірять у необхідність і неминучість смерті, а тому дивно було б, якщо б вони від цього не помиралі. Може, безсмертя на Землі немає лише тому, що ми в нього не віримо. Поняття «життя» орієнтує людину на послідовне, іноді терпляче переживання різних етапів життя і його проявів. Важливим, основним сенсом життя є можливість бачити сонце, небо і землю, дарувати радість іншій людині і радіти самому. Тоді кожен прожитий день буде для людини великим даром, щастям та радістю.

Ця проблематика перебувала у полі зору В. Панченка, Л. Левчук, Г. Сиваченко, Г. Костюка, В. Хархун, Л. Дем'янівської, Л. Мороз, Т. Суходуб, Н. Ємельянової, І. Ярославцевої, А. Лаврової, Г. Камбал, Т. Лютого, І. Силуянової, С. Шаповала.

У статті здійснюється порівняльний аналіз поглядів представників неklasичного періоду філософії на проблему життя, зокрема, аналізується низка праць В. Винниченка задля ґрунтовного тлумачення окресленої проблематики, представлені певні шляхи виходу із ситуації екзистенційного вакууму, духовної кризи, абсурдності життя.

Метою цієї статті є здійснення неklasичного підходу до тлумачення феномена життя, критичний аналіз поглядів видатних філософів-мислителів неklasичного періоду щодо вказаної проблематики.

Відомий французький філософ-гуманіст, лікар і теолог А. Швейцер вважав, що любов до життя повинна стати своєрідним фільтром проти негативних наслідків цивілізації, перспективою морального вдосконалення людства. На думку А. Швейцера, втілення гуманістичних ідеалів полягає у діяльності людини щодо вдосконалення її природи. Він проповідував шанобливе ставлення до життя та повагу до всіх живих організмів, адже їх створив Бог. На думку іспанського філософа Х. Ортеги-і-Гассета, життя є космічним альтруїзмом.

Поняття «життя» використовувалось також для побудови нової картини світу. На початку ХХ століття великої популярності набуває вчення французького мислителя А. Бергсона. На його думку, життя є безперервним творчим становленням. Для А. Бергсона життя – це метафізичний космічний процес, могутній потік творчого формування. Разом із послабленням напруження життя розпадається, перетворюючись на матерію, тобто стає бездушною масою. На відміну від інших представників «філософії життя», А. Бергсон у своїх працях спирався на природознавство, намагаючись намалювати картину життя, яка по-новому пояснювала б еволюцію природи і розвитку людини. В. Дільтей і Г. Зіммель визначають життя як факти волі, почуттів та переживань. З цієї позиції дійсність – це те, що міститься у досвіді самого життя. «До тих пір, поки існує життя, воно творить живе, подібно до того, як фізіологічне самозбереження є постійним зародженням нового» [1, с. 21]. На їхню думку, дійсність – це чисте переживання, життєвий досвід, який є об'єктом пізнання. В. Дільтей та Г. Зіммель вважали, що життєвий досвід не можна звести до розуму, адже він ірраціональний. Життя – це потік, зміна, творчість. Тому представники «філософії життя» заперечують можливість знання як відображення закономірного і всезагального. Життя не можна досягнути тільки через індивідуальне. На думку О. Шпенглера, життя – це «доля», «душа» культури. У своїй праці «Занепад Європи» він висунув концепцію культури,

що визначається як єдність стилістики, втіленої у формах економічного, політичного, духовного, релігійного, практичного та художнього життя. Своєрідно до проблеми життя підійшов Ф. Ніцше, який, возвеличуючи духовне життя і мистецтво, з недовірою ставився до науки і моралі, вважаючи, що вони будь-який предмет розглядають з погляду аналітики та розуму, дивлячись на все через призму добра і зла, істини та омани. Такий підхід лише позбавляє життя мрій і фантазій. «Чи повинно життя доминувати над пізнанням, над наукою, чи пізнання над життям? Яка із двох сил є вищою і вирішальною? Ніхто не сумнівається: життя є вищою панівною силою» [2, с. 227]. Такі слова є свідченням того, що культура ХІХ століття, де переважали знання і наука, була приречена на загибель.

Ф. Ніцше, наприклад, тлумачив життя двоюко: по-перше, воно постає у широкому або універсальному аспекті як форма буття, що містить у собі специфічну волю до накопичення сили. Життя за цих обставин є волею до влади; щодо другого аспекту, вузького або біологічного, то тут постають сили, які намагаються розширити сферу своєї влади. Де не вистачає волі до влади, там панує занепад, а життя постає як вічне намагання піднятися через боротьбу і ворожнечу. Але де ж мета того руху вперед? А якщо вже це не має сенсу, то чи не даремними є усі наші намагання? Плин життя є схожим на гегелівську тезу, антитезу і синтез. Ф. Ніцше розуміє, що цей синтез необхідний для нової боротьби. ХІХ століття було періодом занепаду та слабкості людини. Ф. Ніцше згадує минуле європейської культури як результат перемоги людини, яка готова визнати, що «теперішня мораль виросла на ґрунті пануючих племен і рас» [3, с. 270]. Хоча з іншого боку помітно, що християнство залишило свій відбиток на європейській цивілізації. Кожна особа відчуває себе в рамках якогось величезного життя, підкореною його стрімким потоком. Ф. Ніцше вважав, що «життя як найбільш знайома нам форма буття є специфічною волею до акумуляції сили» [4, с. 328]. Він чітко усвідомлював неузгодженість або неадекватний збіг мети і результатів людської діяльності в історичному процесі і зробив принципові висновки: звеличення, вихваляння бездуховного, позбавленого моралі є суто біологічним, природним буттям. Проголошуючи саме таке буття єдино реальним, Ф. Ніцше по-різному тлумачить ту або іншу подію, явище, свідомість людини. Якщо людині не подобаються ідеали, моральні норми, релігійні образи, вона просто відкидає їх. Так, наприклад, за Т. де Шарденом людина у процесі пізнання світу приходить до самопізнання, стаючи таким чином центром Усесвіту, а тому «що більше людина буде ставати людиною, то менше вона погодиться на щось інше, крім нескінченного і незнищенного руху до нового» [5, с. 227].

Своє розуміння внутрішньої природи світу як цілого Ф. Ніцше вибудовує на основі критики його механістичного розуміння, що панувало у науці в ХІХ столітті. Тогочасне уявлення про наявність двох світів – істинного й уявного не узгоджувалось із поглядами Ф. Ніцше. Перший світ, на думку вчених ХІХ століття, складався із рухів атомів, а другий – із специфічних аспектів усезагального та необхідного буття. На думку Ф. Ніцше, світ складається не з речей та атомів, які насправді є логічними фікціями розуму людини, а з певних нематеріальних центрів сили. Світ як вічне становлення перебуває у процесі постійного творення і руйнування самого себе. Тому у світі немає ніякого кінця, а триває вічний хаос, в якому немає ні єдності, ні порядку, ні логіки. Світове становлення постає у вигляді боротьби між

енергіями, волями до влади, які намагаються встановити свою перевагу. Оскільки становлення не має мети і ніколи не може завершитися, то воно вічне, постійне і неперервне. Безперервність процесу становлення поставала у вигляді повернення і повторення того, що вже було безліч разів. Щоб не бути голослівним, Ф. Ніцше представив цей факт ідеєю вічного вороття. Де є воля до влади та процес становлення, там і є життя. Ф. Ніцше вважав, що «життя не є пристосуванням внутрішніх умов до зовнішніх, а волею до влади, яка діє зсередини» [4, с. 321]. Воно є вічною ірраціональною стихією, природа якої полягає у примноженні сили та могутності. Ще у далеку античну епоху Геракліт уперше розглядав світ як процес вічного становлення. Світ у його уяві поставав не як сукупність безкінечної множини постійних речей, а як процес становлення, але у формі вогню, який хоча і не входить до складу речей, але все-таки є чимось реальним. Шляхом Геракліта пішов і Ф. Ніцше, говорячи, що поряд із Гераклітом він відчуває тепло, як ніде інде. Проте на відміну від цього античного мислителя, Ф. Ніцше світовий процес становлення пов'язує не з вогнем, а з життям. Таким чином, універсалізація феномена життя зумовлена не тільки тим, що він використовував біологізацію та антропоморфізм як способи осягнення внутрішньої природи світу, а й концептуально-гносеологічною необхідністю вирішення проблеми предметного вияву, який узятий як субстанційне начало процесу становлення.

Проблема життя поставала у філософських шуканнях В. Винниченка, який не оминув питань щодо швидкоплинності людського життя, смерті та безсмертя, яке «зв'язане нерозривно з Богом, із силою надприродною і вічною. Бог є джерело вічності, невмирущості, розгадка всіх тайн, що сховано від нас» [6, с. 361]. Людина надто стрімко прямує до тієї межі, за яку не може вийти ні її досвід, ані розум. Тому, на думку українського мислителя, час так швидко минає, що виникає думка ніби там, за межею людського буття, є Вічність. Тож, зважаючи на слова Винниченка, можна говорити, що він був тією людиною, яка прагнула знайти відповіді на загальнолюдські питання щодо безсмертя душі, раю і пекла, смерті і безсмертя, намагалась залишити у своєму серці місце для Бога. На думку мислителя, «із смертю Бога пропадає безсмертя, це найкращий варіант інстинкту життя. Через те старі люди більше, охотніше вірять у Бога, бо, передчуваючи смерть, ближче стоячи до неї, більше люблять життя, дужче б'ється у них пульс життєвої сили інстинкту» [6, с. 360]. У романах «По-свій» і «Божки» В. Винниченко яскраво відобразив, як у важких життєвих ситуаціях, з яких, здавалося б, немає виходу, людина, осмислюючи власне життя, погляди, світогляд, бачить, що існують такі обставини, коли вона безсила протистояти злу. Мислитель продемонстрував дивні, на перший погляд, метаморфози: атеїст стає людиною, якщо не релігійною, то хоча б такою, яка не цурається Бога, бо, знесилена, спустошена духовно, вона вже не може самостійно долати життєві негаразди. Так, батько Вадима Стельмашенка, що мав атеїстичні погляди, після пережитої життєвої драми – паралічу, втрати руки, – зустрівши свого сина, який повернувся додому після заслання, перекрестив його. В. Винниченка хвилювала низка питань, пов'язаних із людиною, її місцем у світі, внутрішніми переживаннями, з вірою в Бога чи атеїстичними поглядами тощо. В. Винниченко, який наголошував на тому, що людина повинна навчитися жити, покладаючись на себе, не чекати допомоги зовнішніх, надприродних сил, зокрема Бога, все-таки зазначав, що «інстинкт життя утворив Бога» [6, с. 360].

Трагічне – невід'ємний атрибут існування для багатьох героїв Винниченкових творів, а фатальне завершення життя особистості спостерігається у чималій кількості його праць. Наприклад, у таких творах, як «Федько Халамидник», «Дрібниця», «Студент», «Чекання» тощо В. Винниченко наголошує на проблемі самотності людини, яка особливо гостро постає у моменти роздумів над фактом смерті. Так, у творі «Дрібниця» він відображає пси-

хологічний стан людини, стомленої життям, яка прагне смерті, оскільки не бачить виходу зі своєї життєвої драми. В. Винниченко відобразив смерть героя ще за його життя, оскільки внутрішня порожнеча, дисбаланс не можуть сприяти повноцінному буттю людини. Особливу увагу автор зосередив на відображенні духовної кризи героя, його стану у важкій для нього ситуації. Весь світ та суспільна дійсність слугують засобами розкриття трагедії людини, яка втратила життєві орієнтири. Усвідомлення кінечності викликає у людей різні емоції: одні лякаються цього, другі – ще чіткіше розуміють сенс свого існування, унікальність і неповторність власного «Я». Так, наприклад, в оповіданні «Глум» відображено трагедію буття людини, спричинену страхом смерті, а також усвідомленням того, що навіть наприкінці життя вона не знає, для чого прийшла у цей світ, не з'ясувала причину свого народження і життя. Згідно з екзистенціалізмом людина є єдиною істотою, яка усвідомлює свою кінечність, а це призводить до того, що її існування пройняте турботою. М. Хайдеггер визнавав «турботу» вихідною ознакою існування людини. «Турбота» сприяє тому, що людське буття набуває часового виміру, оскільки людина «турбується» про сучасне, планує майбутнє, згадує минуле. Думки про смерть змушують людину «турбуватися» про минуле, теперішнє, майбутнє. Турбота – це вихідна ознака людського існування, вона «індивідуалізує». Ця проблема перебувала у полі зору В. Винниченка, який, розмірковуючи над проблемою кінечності людини, вважав, що «смерть – це цілковите, остаточне знищення не тільки фізичної, а й духовної істоти людини – не може зжитися з основним, ґрунтовним прагненням життя людини. Факт фізичного знищення переконав тільки в смерті тіла, в одній частині істоти. Друга частина, духовна, не підлягає експериментальній перевірці. І сюди переходить сила інстинкту, вона виливається в різні теорії переміщення життя або тут на землі (теорія переселення душі в звірин), або частіш усього по той бік реально-го життя» [6, с. 360].

М. Хайдеггер зауважував, що важливий для людини світ речей є визначальним чинником її життя. Прагнучи блага матеріального світу, особа стає залежною від них. В індустріальному суспільстві ніхто ніким не цікавиться, нікого не цікавить інша екзистенція. Таке буття, вважав філософ, є несправжнім. Особливо гостро людина відчуває свою самотність у великому натовпі людей. М. Хайдеггер вважав, що справжнє буття можливе лише завдяки усвідомленню людиною своєї кінечності. Саме розуміння невідворотності свого кінця складає глибинну основу існування людини. Роздуми про власну смерть спонукають замислюватись над тим, наскільки марними можуть бути будь-які проекти, а тому вона прагне обирати такі можливості, над якими смерть не має влади. Доречно з цього приводу згадати думку В. Винниченка, який зазначав, що «люди, які займали за свого життя видатне місце в житті, які звикли високо цінити себе, яких дуже славлено, ім'я яких лишається в історії, ці люди не можуть без огиди, без протесту думати, що вони мають померти, померти цілком, без останку, без якої-небудь присутності їх хоч де-небудь у житті» [6, с. 360]. Поставивши проблему життя у центр свого філософування, В. Винниченко зробив висновок, що воно позбавлене гармонії, оскільки дискордизм глибоко проник у буття тогочасної людини. У його філософії дискордизм спричинив абсурдність існування людини.

Про абсурдність людського існування і необхідність бунту проти нього вів мову А. Камю. Бунт абсурдної людини, яка втратила надію остаточності, надає життю сенсу («Бунтівна людина»). На думку А. Камю, бунтівна людина непримиренна до будь-якого втручання в її життєві плани, їй властиве відчуття власної правоти. Концепція бунтівної людини була прагненням відійти від абсурдної реальності світу. Людині немає на що сподіватись у цьому світі, окрім неї самої, у собі самій вона здатна знайти силу, щоб боротися проти безнадії та абсурдності. Людина – володар свого життя і долі. Вказуючи на абсурдність дійсності, А. Камю

вважав, що людський розум не може примиритись із нею, тому й людина бунтує проти абсурду, хоча й знає, що не зможе викоринити його. Бунтівна людина бореться за цілісність своєї особистості, прагне змусити інших поважати себе, бо для того, щоб жити, вона повинна бунтувати. Про стан тогочасного суспільства, панування у ньому зла, насильства і несправедливості, яким необхідно протистояти, йдеться у романі А. Камю «Чума». «Зачумленість», що заволодила людиною, співзвучна із хворобою дискордизму, про яку писав В. Винниченко у романі «Лепрозорій». Чума і дискордизм – ці дві ворожі сили – не дають людині повноцінно жити, вбивають духовність, спричиняючи деградацію суспільства. У романі А. Камю простежується думка, що чума – це абсурд, зло, які роблять людське існування трагічним. Стан «зачумленості» невіддільний від людини та її існування, вона завжди носить хворобу-чуму у своїй душі. На думку А. Камю, бути «зачумленим» означає не лише чинити зло, насильство, а й не боротися проти них, пасивно спостерігати за їхнім пануванням. Майже ніхто не здатен уникнути цього стану, оскільки боротьба з ним, його подолання потребують постійної мобілізації духовних і моральних сил людини, її волі. Ф. Ніцше також припускає, що життя жахливе, а уникнути песимізму можна лише шляхом естетичної перебудови світу. Лише двома способами можна докорінно змінити існуючу реальність. Один із них полягає у тому, щоб накинути на неї естетичне рядно, створюючи ідеальний світ форми і краси. Це є аполлонівський шлях, який знайшов своє втілення в олімпійській міфології, в епічних і пластичних мистецтвах. Другий шлях, що полягає у примиренні з п'янотою і жахом нашого існування, веде до діонісійського начала, типовими формами якого є трагедія і музика. На думку Ф. Ніцше, аполлонівське і діонісійське начала є рушійною силою грецького мистецтва. Уявлення про єдність і вічність світового життя, що проявилось у торжествах Діоніса, лягло в основу всіх грецьких трагедій. Цим діонісійським мотивом не вичерпується усе грецьке мистецтво, адже у ньому ми не тільки пізнаємо таємницю єдності сутності світу, а й отримуємо велику радість від різноманітності індивідуальних форм, конкретних образів, у яких та сутність втілюється. У хвилях безкінечності життя окремі індивіди невинно народжуються і зникають. Життя кожної людини – лише мить. Над нею повсякчас тяжіє смерть. Ф. Ніцше вважав, що на відміну від світового життя, наше існування – це прима, оманливе сновидіння. Та попри все це, мистецтво змушує нас радіти нашому існуванню, прагнути його продовження. Чим же можна пояснити цю магію мистецтва? Перебуваючи під впливом мистецтва, ми немовби бачимо яскраві сновидіння, боїмося прокидатись, адже тоді втрачимо всю цю красу, а ми ж так хочемо, щоб цей диво-сон тривав вічно. Мистецькі образи прекрасні і чарівні. У цьому й полягає той мотив мистецтва, який Ф. Ніцше називає аполлонівським. Аполлон, бог пісень і танцю, в очах греків був втіленням світу прекрасних мрій, заради яких вартує жити і радіти.

Досить часто людина відчуває на своїх плечах тягар моральних зобов'язань, норм, принципів, які стримують її творчий політ. Особистість прагне свободи, але повсякденні турботи змушують її щодня долати труднощі життя. Вона приречена на вічну боротьбу за кожен крихту свого часта та насолоди, за кожен ілюзію свободи, адже внутрішня свобода людини залежить від неї самої. Так, наприклад, на думку Ф. Ніцше і В. Винниченка, одне з головних завдань кожного полягає у тому, щоб прагнути до повноцінного та гармонійного життя.

У світоглядних позиціях мислителів неklasичного періоду простежується разом із незадоволенням тогочасним станом суспільства невимовна тривога за майбутнє. Упродовж століть їхні слова і погляди звучать як пророцтво і застереження, що фальшиві цінності, які сприймаються як належні, можуть зіграти з нами злий жарт. І тоді ми, не маючи ні змоги, ані бажання розмежувати правду й обман, візьмемо собі у якості путівника у житті все те, що

вони намагались подолати. Цілком зрозумілим є те, що ці мислителі, звернувши свою увагу на масштабне за своєю значущістю явище тогочасної Європи – декаданс, боролись із його наслідками до кінця життя. Їхня філософська позиція – це формування людини нового ґатунку – наприклад, неолюдини та надлюдини (про це вели мову В. Винниченко та Ф. Ніцше).

Віра у позитивний сенс життя змушує людину задумуватись над ним час від часу і робити все необхідне для того, щоб його не втратити. Саме ця чудодійна віра є причиною незадоволення людини теперішнім, а тому, на наш погляд, усі її дії будуть спрямовані в напрямку майбутнього.

Література

1. Зиммель Г.Ф. Ницше. Этико-философский силуэт / Г.Ф. Зиммель ; пер. Н. Южина. – Одесса, 1898.
2. Ницше Ф. Сочинения : в 2 т. / Ф. Ницше ; пер. с нем. ; сост., ред. и авт. прим. К.А. Свасьян. – М. : Мысль, 1990. – Т. 1. – 829 с.
3. Ницше Ф. Сочинения : в 2 т. / Ф. Ницше ; пер. с нем. ; сост., ред. и авт. прим. К.А. Свасьян. – М. : Мысль, 1990. – Т. 2. – 829 с.
4. Ницше Ф. Воля к власти: опыт переоценки всех ценностей / Ф. Ницше ; пер. с нем. Е. Герцык и др. – М. : Культурная Революция, 2005. – 880 с.
5. Тейяр де Шарден П. Феномен человека / П. Тейяр де Шарден. – М. : Прогресс, 1965. – 295 с.
6. Винниченко В. Щоденник / В. Винниченко ; ред., вступ. ст. і приміт. Г. Костюка. – Едмонтон – Нью-Йорк : Канад. ін-т укр. студій, 1980. – Т. 1: 1911–1920. – 500 с.

Анотація

Павлишин Л. Г. Феномен життя: неklasичний спосіб розуміння і тлумачення. – Стаття.

У статті досліджено проблему феномена життя крізь призму неklasичного філософського способу мислення, проаналізовано позиції представників неklasичного періоду філософії щодо цієї проблеми. Представлено ставлення людини до себе, інших людей, світу у цілому, накреслено перспективи подолання дисгармонійного життя, абсурдності світу. Досліджено обставини індивідуального та суспільного способів існування людини, закономірності її розвитку, самореалізації та адаптації до нових суспільних зв'язків. Здійснено підхід до аналізу феномена життя, людини зі складним внутрішнім світом, яка прагне зрозуміти сенс життя, розмірковує над проблемами життя і смерті, добра і зла, справедливості і несправедливості. У статті зроблено акцент на тому, що життя – це діяльність, творчість, самовиявлення людини, форми її об'єктивізації у культурі, які були покликані допомогти людині реалізувати і пізнати саму себе.

Ключові слова: феномен, життя, неklasичний, існування, абсурд, людина.

Анотация

Павлишин Л. Г. Феномен жизни: неklasический способ понимания и интерпретации. – Статья.

В статье исследована проблема феномена жизни сквозь призму неklasического философского образа мышления, проанализированы позиции представителей неklasического периода философии относительно этой проблемы. Представлено отношение человека к себе, другим людям, к миру в целом, а также перспективы преодоления дисгармоничной жизни, абсурдности мира. Исследованы обстоятельства индивидуального и социальных способов человеческого существования, законы развития, самореализации и адаптации к новым социальным связям. Сделан подход к анализу феномена жизни, человека со сложным внутренним миром, который стремится понять смысл жизни, отражает проблемы жизни и смерти, добра и зла, справедливости и несправедливости. В статье сделан акцент на том, что жизнь – это деятельность, творчество, самоопределение человека, формы его объективации в культуре, которые были призваны помочь человеку осознать и понять себя.

Ключевые слова: феномен, жизнь, неklasический, существование, абсурд, человек.

Summary

Pavlyshyn L. H. Phenomenon of life: the nonclassical way of understanding and interpretation. – Article.

The article examined the problem of the phenomenon of life through the prism of nonclassical philosophical way of thinking, analyzed the positions of the representatives of nonclassical period of philosophy concerning this problem. Presents the attitude of man to himself, other people, the world at large, plotted the prospects of overcoming disharmony of life, the absurdity of the world. Investigated the circumstances of the individual

and social ways of human existence, laws of its development, self-realization and adaptation to new social ties. Made the approach to the analysis of the phenomenon of life, a man with a complex inner world that wants to understand the meaning of life, reflects on the problems of life and death, good and evil, justice and injustice. The article made an emphasis on the fact that life is work, action, self-determination of the human form of objectification in the culture that were designed to help people to realize and understand their own world.

Key words: phenomenon, life, nonclassical, existence, absurdity, man.